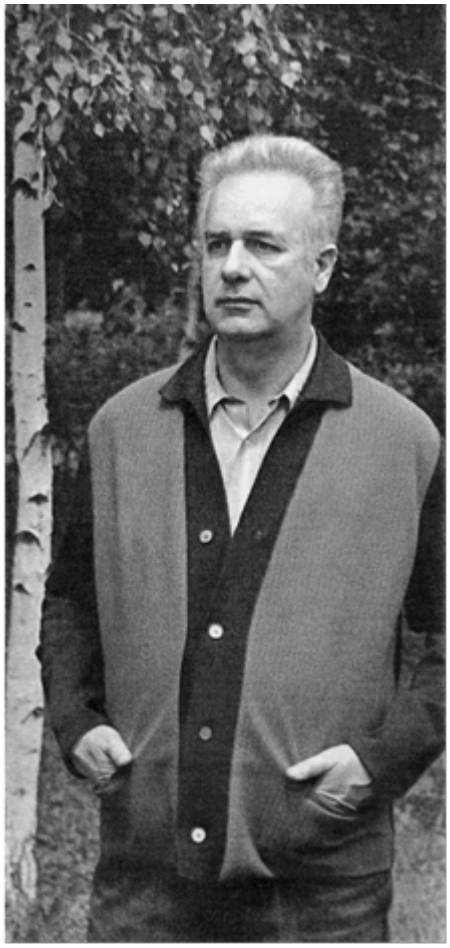

Петро М’ЯСОЇД

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ І ТВОРЧІСТЬ В. А. РОМЕНЦЯ. ТЕОРІЯ ВЧИНКУ[1]

Petro Myasoid

CULTURAL-HISTORICAL PSYCHOLOGY AND CREATIVITY OF VOLODYMYR ROMENETS. THE THEORY OF DEED

DOI : **УДК: 67/168 : 159.901**

Як врятувати ідеї В. А. Роменця від спотворень, а його творчість від забуття? Як довести, що саме Володимир Андрійович, а не хтось інший, вибудовує систему культурно-історичної психології? Як показати місце його ідей у поступі психологічного пізнання? Тільки викладаючи теорію вченого, досліджуючи особливості його мислення, висвітлюючи, якою він бачив психологічну науку, і якої ваги внеском її позначив. На моє переконання, у світовій психології В. А. Роменцю немає рівних.

---

[1] До 95-річчя від дня народження академіка В. А. Роменця. Продовження статті: М’ясоїд П. Культурно-історична психологія і творчість В. А. Роменця. Постановка проблеми (http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/romencya_1621325731.pdf).

Copyright © М’ясоїд Петро Андрійович, 2021

Методологічна оптика дослідження складається під час вивчення творчості та викладу теорії В. А. Роменця (М'ясоїд, 2011, 2013, 2016), написання наукової біографії вченого (М'ясоїд, Шатирко, 2016) й постає як концепція історичного метатеоретичного аналізу психологічного пізнання (М'ясоїд, 2009, 2015). Згідно концепції, психологічне пізнання є історико-логіко-психологічним процесом, що здійснюється на епістемологічному підґрунті й пролягає у напрямі від дуалізму до дедалі змістовнішого монізму; етапами цього процесу є способи вирішення основної проблеми психології, котра фіксує необхідність схарактеризувати суб'єктивне з огляду на об'єктивне; закономірності процесу висвітлює мислення автора теорії психічного під час вирішення цієї проблеми. Позиції концепції визначили формулювання авторської ідеї дослідження і стають підґрунтям наступних кроків.

Виклад основного матеріалу дослідження та отриманих результатів. В. А. Роменець простежує становлення ідеї вчинку в історії культури Заходу і Сходу, репрезентовану фольклором, релігією, живописом, музикою, скульптурою, архітектурою, художньою літературою, правом, політикою, ідеологією, філософією, наукою, подіями історії, діями історичних осіб, життєвим шляхом мислителів, "норовом" та "історичним духом" кожної епохи – від Стародавнього Світу до кінця XX століття. Вчений доводить, що гаслом психології є звертання до людини, залишене давніми греками на стінах храму Аполлона у Дельфах "Пізнай саму себе"; що вона рухається "від міфології через філософію до науки"; що її центральною проблемою була і залишається проблема людини; що саме у вчинку "водночас розкривається вся психіка людини", що потрібно з'ясовувати місце, роль і призначення психіки у людському бутті й показати, що історичний шлях психологічного пізнання – це шлях людини до самої себе.

В. А. Роменець вступає в діалог з кожним, хто позначив психологічне пізнання вагомим внеском, висвітлює сповнені драм і злетів пошуки

людиною відповіді на запитання, що вона собою являє, пояснює, як вона реалізує свої взаємини зі світом та як рухається у намаганні збагнути себе і смисл свого життя. Завершення першої праці утримує в собі початок другої, завершення другої – початок третьої… Охоплюється матеріал, непосильний для пересічного розуму. *Історія всесвітньої психології постає історією людського самопізнання, написаною людиною, котра увібрала в себе усю культуру людства й позначила її внеском надзвичайної ваги*. Історична лінія творчості вченого щільно переплітається з теоретичною. *Історія всесвітньої психології стає історичною психологією, далі це низка теорій, що завершується теорією канонічної психології.* Попри розмаїття позицій, це одна й та ж теорія вчинку, що перебуває у процесі невпинного поглиблення (табл. 1).

Таблиця 1

Періодизація творчості В. А. Роменця

Періоди	**Зміст періоду**	**Складові теорії вчинку**	**Праці (дата публікації)**
Зародження теорії вчинку			“Людина і подвиг” (1964). “Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології” (1965). “Фантазія. Пізнання. Творчість” (1965)
I	Ідея вчинку	Теорія творчості	“Психологія творчості” (1971); “Аналіз творчого процесу” (1972); “Історія психології” (1978)
II	Вчинковий принцип дослідження історії всесвітньої психології та його розгортання	Теорія історії всесвітньої психології	“Історія психології Стародавнього світу і середніх віків” (1983); “Історія психології епохи Відродження” (1988); “Предмет и принципы историко-психологического исследования” (1989); “Історія психології епохи Просвітництва” (1993); “Історія психології XIX – початку XX століття” (1995); “Історія психології XX століття” (1998)
		Теорія історичної психології	“Історія психології епохи Відродження” (1988); “Історія психології епохи Просвітництва” (1993); “Історія психології XIX – початку XX століття” (1995); “Історія психології XX століття” (1998)
		Пропедевтика теорії вчинку	“Історія психології XIX – початку XX століття” (1995)

III	Теорія вчинку як система систем	Теорія життєвого шляху людини	“Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании» (1989); “Історія психології XX століття” (1998)
		Філософія минущого	“Історія психології XX століття” (1998)
		Теорія джерел людського буття	розділи “Основ психології” (1995); “Історія психології XX століття” (1998)
IV	Психософія вчинку	Теорія людини як натхненної особистості	“Історія психології XX століття” (1998)
	Канонічна психологія	Канонічна психологія	післямова “Основ психології” (1995); “Історія психології XX століття” (1998)

Серед фактично неозорого матеріалу праць В. А. Роменця потрібно виокремити дотичний до **мети дослідження** – схарактеризувати творчість вченого й поглибити уявлення про предмет культурно-історичної психології. Мета зумовлює **завдання**: викласти ідеї вченого у вигляді певної послідовності; показати, як він вибудовує предмет культурно-історичної психології, як вирішує основну проблему цієї дисципліни і якими її темами наповнює; висвітлити особливості його мислення й окреслити місце його теорії вчинку у поступі психологічного пізнання. У цьому зв’язку здійснюється спроба обґрунтування антропологічного підходу в психології.

Образ людини в історії культури і творчості В. А. Роменця. Вчений розпочинає з аналізу інтерпретацій вчинку римлянки Лукреції Тріципітіни: будучи збезчещеною Секстом Тарквінієм, сином царя, й взявши з чоловіка та батька клятву, що вони помстяться за наругу, вона заколола себе у них на очах. П. П. Рубенс увіковічує цю подію полотном “Тарквіній і Лукреція” (рис. 1). Подія трапилась у 590 р. до н. е., її наслідком стає падіння царської влади. В. А. Роменець вбачає у ній “наскрізний історико-психологічний феномен”, а в її інтерпретаціях – “головний напрямок психологічних пошуків на основних етапах становлення людської культури” (Роменець, 1983, с. 40). Цицерон, говорячи про Лукрецію, вказує на “неписаний закон етичних відносин”, переступаючи який, людина вдається до самопокарання. У Тіта Лівія інше пояснення: Тарквіній долає опір Лукреції, погрожуючи їй ганьбою

(покладе поруч голе тіло вбитого ним раба й розкаже, що вона зраджує чоловікові). Августин римській честі протиставляє християнську доброчесність: зґвалтовані християнки смерть собі не заподіюють – те що трапляється з тілом, не стосується душі; той, хто вбиває себе, порушує заповідь “не убий”.

За В. А. Роменцем, античність і середньовіччя перебувають на *ситуативному рівні становлення знань про людину*: на зміну *ситуації значень* приходить *ситуація конфлікту*, наступною стає *ситуація колізії*. Епоха Відродження – *мотиваційний рівень*: драмою “Збезчещена Лукреція” В. Шекспір показує, що і жертва, і злодій страждають від роздвоєності між покликом до життя й суворістю моралі. Лукреція не витримує страждань і гине, Тарквіній витримує, проте його карає об’єктивний хід подій. XIX і XX століття – *дійовий рівень*: суб’єктивність вже не важить: у повісті О. С. Пушкіна “Граф Нулін” повідомлення про спробу спокусити героїню викликає сміх у присутніх, у її чоловіка, коханця й у неї самої. Наступний крок ілюструє твір “Тарквіній і Лукреція” І. Франка, де акцентується увага на помсті римлян родині царя за заподіяне його сином. *Висвітлюються історичні, у формі образів культури, рівні становлення знань про людину*.

Рис. 1. Рубенс П. П. Тарквіній і Лукреція

В. А. Роменець проєктує *вчинок самопожертви* Лукреції на психологію конкретного історичного часу й говорить: антична Лукреція розплачується смертю за втрату честі, середньовічна вважає, що її душа залишається незатьмареною, ренесансна поринає у вирій боротьби мотивів й не може прийняти рішення. Надалі *ситуація* стає "компонентом дії як вихідної позиції тлумачення всього того, що відбувається з людським вчинком" (Там само, с. 34). Продовжуючи, можна припустити, що Лукреція часу *дії* – психології XIX – початку XX століть, шукає спосіб покарати ґвалтівника, а часу *післядії* – психології середини і кінця XX століття – перебуває в стані глибоких переживань й потребує допомоги психотерапевта[2].

Образ людини в історії культури постає характеристикою психології епохи. Образ закономірно змінюється – і в історії культури, і у творчості В. А. Роменця. Саме таким чином образ людини стає знаннями про людину.

Етичний закон, про який говорить Цицерон, – своєрідне *табу* епохи, в яку випадає жити Лукреції. За З. Фройдом, табу створює бар'єр проти інцесту, а порушення табу стає історичним джерелом *почуття провини*, *моралі, культури* в цілому (Фрейд, 1991). За цією логікою, Лукрецію згубило почуття провини, її вчинок – *моральна дія*. В. А. Роменець вже у своїх

---

[2] У цей період творчості В. А. Роменця ідеї післядії ще немає. Вона з'являється в "Історії психології епохи Просвітництва", потім в "Історії психології XIX – початку XX століття", а розгортається в "Історії психології XX століття", де чітко лунає: *зміщення акценту на складових ситуації вчинку – це психологія Первісного суспільства, Стародавнього світу, середньовіччя*; *на складових мотивації – психологія епох Відродження, Бароко, Просвітництва*; *на складових дії – психологія XIX і XX століть; на складових післядії – психологія XX століття*. Це *періодизація історії всесвітньої психології* на підґрунті *вчинкового принципу* (Роменец, 1989б). Вчений застосовує *культурологічний підхід,* критично оцінюється *категоріальний аналіз історії психології* (Ярошевский, 1985). За В. А. Роменцем, потрібно досліджувати місце і роль психічного у конкретно-історичному способі людського буття, яким є вчинок. Тоді на перший план дослідження виходять не категорії психологічного мислення, а *проблема людини* – так, як її виражає "дух часу" (Й. В. Гете). Це не "соціокультурна атмосфера" і не "інтелектуальний клімат роботи вченого" (Boring, 1950), це *поклик людського самопізнання*, що, об'єктивуючись, постає як *культура людства*. Відкривається можливість бачити історичний шлях людини, принцип бачення – зміщення акценту в інтерпретаціях вчинку.

перших працях наголошує, що першим феноменом людини є *моральність*, а про табу говорить: воно "стосується не долі окремої людини, а всього того, що її оточує, що вона знає про це оточення" (Роменець, 1983, с. 128). Отже, моральність вчинку не в факті порушення етичного закону, а в його змісті та спрямованості. *Лукреція потрапляє в полон ситуацій значень й адресує свій вчинок людям*. За З. Фройдом, історія культури – історія "сублімації потягу", пригнічуючи свою сексуальність, людина намагається опанувати природою, передовсім власною, та мета не досягається, тому культура робить людину агресивною, перешкоджає їй любити, жити вільно й посилює почуття провини (Фрейд, 2013) [3]. В. А. Роменець називає таке тлумачення культури "психологізуванням в поясненні людської природи", наслідком якого стає "стратифікація психіки" й втрата "особистісної цілісності". Сам же витоки почуття провини знаходить не всередині людини, а у міжлюдських взаєминах, у феномені "поневолення": намагаючись знайти опору в житті, одна людина намагається позбавити самобутності іншу, натомість втрачає власну, "вина й виникає з цієї суперечливості обставин" (Роменець, Маноха, 1998, с. 373–384). *Почуття провини виникає на межі морального й аморального й висвітлює драматизм людського буття*.

З. Фройд досліджує співвідношення біологічного і соціального в психіці людини, В. А. Роменець – культурно-історичний спосіб її буття. У першому випадку постає *теорія несвідомого*, у другому – *теорія надсвідомого*, *якою за своєю суттю є теорія вчинку*. Вчинок самопожертви Лукреції – її перша *образна модель.* Надалі це безліч образів, створених силою духу людини й кожен говорить В. А. Роменцю про моральний або ж

[3] У цей час З. Фройд змінює точку зору й заявляє, що в основі моралі лежить не почуття провини, *а страх перед втратою любові*. Однак далі зізнається: "Чому мені, а також моїм шістьом дорослим дітям доводиться бути абсолютно порядними людьми, завжди залишалося для мене абсолютно незбагненним" (цит. за: Джонс, 1996, с. 310). І. Кант недарма називав "моральний закон", разом із "зоряним небом", річчю, що викликає "здивування й благоговіння". В. А. Роменець дію цього закону досліджує упродовж усієї творчості. Аналіз інтерпретацій вчинку самопожертви римлянки Лукреції Тріціпітіни – початок цього шляху.

аморальний зміст її буття. Серед них – образ Просперо із драми В. Шекспіра “Буря”: щоб примирити ворогів, обеззброюється, це вищий рівень моральності й водночас її самоліквідація: наявність моралі означає, що примирення не відбулося. “Хто примножує мораль, той примножує смуток” (Роменець, Маноха, 1998, с. 750). *Історія всесвітньої психології позначена вчинками самопожертви та їхніми наслідками*.

Образ Великого Інквізитора В. А. Роменець знаходить у кожному великому творі світової культури, де мовиться про історичну поведінку людини, і це – *друга модель теорії вчинку*. Виразно він лунає в культурі Відродження: людина оголошується титаном, однак право титана вчиняти відповідно до намірів та бажань обертається можливістю застосовувати будь-які засоби, коли на його шляху стоїть інша людини. Образ Великого Інквізитора уособлює втрату титаном своєї величі у намаганнях ліквідувати самобутність інших людей. Начебто людяна епоха є “повною протилежністю людяності”. Використовуючи когось як засіб досягнення своєї мети, людина втрачає себе, одна людина зникає в іншій. Це той самий “феномен поневолення”, його ілюструє скульптура Б. Мікеланджело “Переможець” (рис. 2). “Оскільки переможець повністю підкорює іншу людину («ворога»), він ліквідує своєрідний зміст переможеного і його перемога втрачає сенс” (Роменець, 1988, с. 11).

Рис. 2. Мікеланджело Б. Переможець

Очікуваного результату *дія* не приносить, людина залишається “роздвоєною”: чогось прагне, а коли досягає, бачать марність своїх бажань. На цьому підґрунті виробляється нове “вчинкове настановлення” – *психологія самопокарання*. Відбуваються пошуки засобів зцілення, що можна досягти лише шляхом *катарсису* – об’єктивації вчинку. На цьому підґрунті постає героїчне діяння. Герой не знає повноти об’єктивних залежностей, ототожнює світ з ідеалом, де перший уявляється йому “лабораторією”, а до людей він ставиться як “до комах”. Та саме через образ героя людина прагне перетворити незалежну ситуацію на залежну. Постає проблема співвідношення самовизначення людини й визначення її об’єктивним світом. “Справді так! Герой страждає від суперечностей, але він герой тому, що їх долає (як титани Відродження) й визначає себе у виборі” (Роменець, 1995а, с. 16–17). Героїчним діянням стає *учинок Ісуса Христа*. Теорія вчинку В. А. Роменця отримує свою наступну й водночас завершальну образну модель.

Учинок Ісуса Христа, як і учинок Лукреції Тріціпіни, – *учинок самопожертви*, проте його зміст незрівнянно глибший: *культура світу народжує образ переображення людини*. “Переображення вбирає в себе осягнення всього, що діється у світі, сенс того, що діється, й визначення

історичного спрямування людства <...>. Це образ, що показує саморозкриття світу" (Роменець, 1995а, с. 21). Світ – "Суб'єкт-Бог", який через людину пізнає свою сутність, *людина – орган самопізнання світу*. Христу протистоїть "макрокосмос з усіма його чуттєвими принадами", його зваблюють спокуси, найвідоміша з них знаходить відображення у темі Великого Інквізитора – темі диявола, знищення духовного матеріальним. Одначе він озброєний "Словом Божим" – усвідомленням гідності людського існування, тому спокуси тільки зміцнюють його переконання, посилюють його аргументацію й не перешкоджають нести людям "Божий закон" – *закон моралі*.

"Героїзм передбачає служіння вселюдському, а воно може бути тільки у сфері духовній, боротьба за яку точиться у сфері матеріального" (Там само, с. 20). Людство не розуміє героя і карає, він перебуває у "страхітливій самотності". Щоб виконати свою місію – урятувати людей від загибелі, йому потрібно прийняти на себе всі їхні страждання. Для цього він має дійти *екстазу*, піднесення. Індивідуальне підноситься до вселюдського, людське існування наповнюється смислом. "Смерть героя в її узагальненні є смертю для цінностей нижчих і є життям для цінностей вищих" (Там само, с. 596)[4].

Христос намагається врятувати людей від загибелі, бере на себе усі їхні страждання, та вже грецька міфологія показує, що героєві доводиться розплачуватися за добро, яке він робить людям. Героя наслідують, проте повна вірність його учінню неможлива: кожен вкладає в учіння свій смисл, новий час вимагає нових учінь, а "люди залишаються самі собою". В. А. Роменець вдивляється у полотно І. Босха "Несіння хреста" (рис. 3). Опріч Ісуса Христа та "жалісливої жінки", тут гротекстно фігурують "філістер",

[4] У цьому місці В. А. Роменець цитує Біблію: "Той самий камінь, який знехтували будівники, став наріжним" (Пс. 117:22). Л. С. Виготський ці ж самі слова виносить як епіграф до праці, де обґрунтовує розуміння психології як науки, що слугує перетворенню людини в процесі побудови соціалістичному суспільстві (Выготский, 1982). В. А. Роменець також говорить про перетворення людини, але *історичне*, в процесі наріжного, вчинкового способу її буття. *Серед двох версій культурно-історичної психології тільки друга відповідає назві і суті цієї дисципліни*. Для В. А. Роменця "каменем, яким знехтували будівники", є *історична психологія*: у поступі людини виробляється нове бачення світу й висвітлюється її місце у цьому процесі.

“гордий васал”, “ідеолог”. Христос ніби ніяковіє за людей, заради який іде на Голгофу: він віддає себе служінню духовному, люди ж перебувають у гонитві за матеріальним… Христа зраджують: “Це історична психологія! <…>. Зраджує не один учень, зраджує все людство” (Там само, с. 26).

Рис. 3. Босх І. Несіння Христа

Життя віддане за людей не марно: учинок Христа відкриває людині усвідомлення її буття як *гідності*. “Розгадати сенс героїчного подвигу – це означає розгадати спочатку характер історії, визначити її сенс” (Там само). Відкривається можливість вийти за межі чуттєвого даного, осягнути відношення між посейбічним і потойбічним, усвідомити, що світ відкривається людині разом із появою її у ньому, що народження людини є водночас народженням світу. Потойбічне набуває форми поцейбічного, один світ постає у зв’язках з іншим, співвідношення світів показує канонічне зображення Богоматері з немовлям у руках (рис. 4). Вона не притискає немовля до себе, а зі скорботою віддає світу, начебто знаючи, що Боголюдину чекає шлях блукань, поневірянь і страти.

Рис. 4. Рафаель. Сікстинська Мадонна (фрагмент)

Шлях переображення людини В. А. Роменець ілюструє композицією, в центрі якої стовп світла, що йде від багаття, де в муках конає людина (рис. 5). Світло бореться з пітьмою, розриває химерні ворожі сили, підноситься догори… Проглядається силует людини, котра також, у стовпі світла, підноситься – до світла, де вже немає ні мук, ні ворожнечі. *Не все так безнадійно: людина через страждання піднімається до незатьмареного, трансцендентного.* Життя людини є об’єктивно трагічним, але так само об’єктивним є її намагання переступити межі буття в його матеріальності й вийти до буття в його ідеальності.

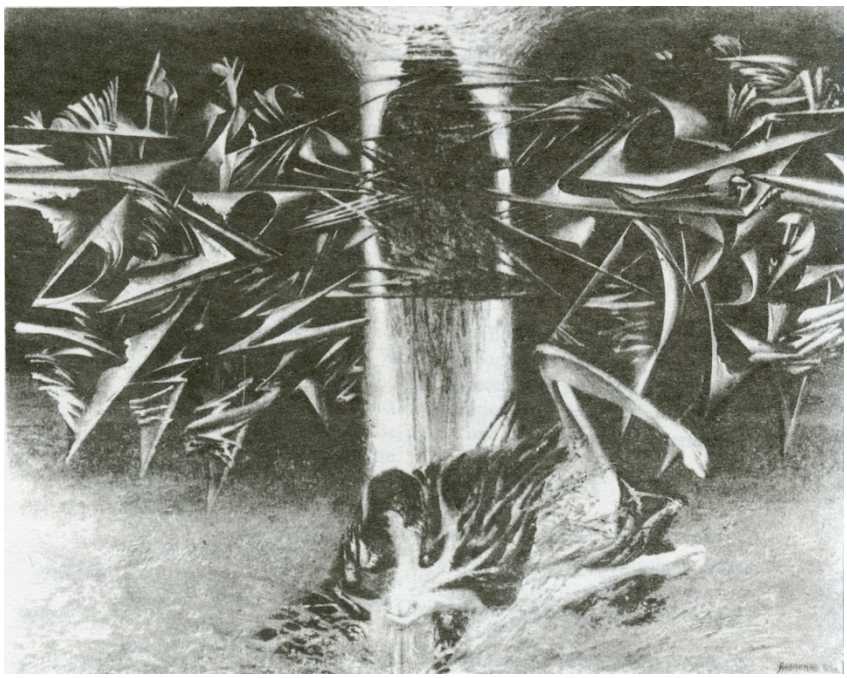

Рис. 5. Левченко Б. А це ваш час та влада пітьми

Коментуючи тексти В. Шекспіра, котрий передає переживання Лукреції Тріціпіни через споглядання нею полотна на тему Троянської війни, В. А. Роменець кидає фразу: “За всі віки, що пройшли відтоді, людина не змінилась” (Роменець, 1983, с. 30). Не змінилася, з огляду на *дію*, та дія не завершується, вчинок – триває, на часі – *післядія*. “До цього часу людство переживає свій єдиний одвічний вчинок – своє духовне формування” (Роменець, 1995а, с. 534). *Вчений говорить про психологію переображення*.

Образи Лукреції Тріціпітіни, Великого Інквізитора, Ісуса Христа, що характеризують історію культури, – підґрунтя *знань про людину* у формі теорії В. А. Роменця. *Людина постає вчинком, що об’єктивується в культурі конкретної історичної епохи, утримує в собі моральне і аморальне, матеріальне й ідеальне, конечне і безконечне. Людина переживає трагізм свого життя, перебуває у пошуках смислу буття, прагне досягти повноти буття, орієнтується на взірцеве і все ж залишається у стані невизначеності.*

Знання про людину, які подає культурно-історична психологія у викладі Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, а також Ф. Л. Гонсалеса Рейя, Т. Тео, А. Стеценко, – суттєво віддалені від знань, які викладає В. А. Роменець

(М’ясоїд, 2021). *Як і має бути в культурно-історичній психології, це знання культурно-історичного наповнення*. Погляд вченого на людину далеко не оптимістичний, оптимізмом є його віра в силу людини духу й сподівання, що теорія психології допоможе їй досягти переображення. Теорія вчинку – саме про це.

Відбувається поступ мислення з поверненнями до висловленого, уточненнями й вже на іншому рівні й у іншому місці продовженням. Складно організована конструкція (див. табл. 4) надалі подається як послідовність підпорядкованих меті і завданням дослідження позицій, висловлених мовою автора.

В. А. Роменець: історія психології як історична психологія. Витоки психології губляться у глибині століть, поділ її історії на “донауковий” і “науковий” етапи є умовним. Людина спостерігає за собою від моменту самоусвідомлення й відображає свої спостереження в образах народного світогляду, міфах, релігійних уявленнях, художніх творах, мистецтва, теоретичних системах. “Наука не може своїми методами вичерпати повністю все багатство природи людини, її душі” (Роменець, Маноха, 1998, с. 40). У неї немає переваг над іншими формами психологічного пізнання. Психологи останніх століть “ніби втратили предмет своєї дисципліни в *наукових* пошуках; психологія має повернутися до самої себе. Психіка є не тільки інструментом пристосування до середовища. Вона є життям людини, переживанням, ставленням до світу і має власне багатство” (Роменець, 1995б, с. 101–102). Психологія неминуче повертається до проблем, які постали ще на зорі людства. “«Блудний син»” повертається до свого «батька»” (Там само, с. 103).

Психологія крокує від міфології через філософію до науки, “бере на себе печалі і турботи філософії, виправдовуючи те центральне положення, яке їй відводить сучасна класифікація наук” (Роменец, 1989б, с. 36). Слід зануритись у культурні надбання людства виокремити проблеми, над якими століттями б’ється людська думка, дослідити способи їхнього розв’язання,

показати людині, що шлях, котрий вона торує, – це її шлях до самої себе, що свідченням цьому є її вчинок. Спочатку вчинок береться зі сторони ситуації, потім – мотивації, далі – дії, зрештою, післядії. Ситуація вчинку відповідає психології Первісного суспільства (ситуація значень), Стародавнього світу (ситуація конфлікту), Середніх віків (ситуація колізії); мотивація – психології Відродження (мотивація як така), Бароко (боротьба мотивів), Просвітництва (прийняття рішення); вчинкова дія – психології XIX – початку XX ст. (мета, засіб, спосіб дії); післядія (інтеріоризація, катарсис, преображення) – психології XX ст. Складаються ситуативний, мотиваційний, дійовий та післядійовий рівні становлення психологічних знань. Перший характеризує етап міфологічної і філософської психології, другий – філософської, третій – наукової психології, четвертий – сцієнтизм у психології та його подолання.

“Характер епохи визначає характер епохи, а вчинок – важливі риси епохи <…>. Психологія визначається історією і визначає саму історію <…>. Історія психології є своєрідним дзеркалом…, в якому відбиваються події психологічної історії людства” (Роменець, Маноха, 1998, с. 739, 69, 896).

Гармонія властива психології Стародавнього світу, психологія Середньовіччя схиляється в бік теологічно вираженого ідеального, психологія епохи Відродження намагається повернути втрачене, психологія останніх століть висвітлює перевагу матеріалізму над ідеалізмом. Набуває популярності ідея інтеріоризації, пояснюється перехід матеріального в ідеальне, про ідеальне не йдеться. Людина втрачає “велику здатність до рефлексії, заплутується в хаосі стосунків з жаданими предметами матеріального світу, роздирається і роз’ятрюється суперечностями” (Роменець, 1995а, с. 32). Звідси “трагізм історії”, яка показує “незбагненну ригідність історичної поведінки”, а тому “нікого й нічому не навчає”. “Можна говорити про абсурд історичної поведінки людини” (Там само, с. 12).

Історична психологія лунає в “Психології народів” В. Вундта, працях Л. Леві-Брюля, Дж. Фрезера, Е. Тейлора, О. Потебні… Висвітлюється, що

“субстанційною основою людських учинків” є народ. Залишається “показати вчинкову дію, що виходить із духовної субстанції людства, народу й стає самодостатньою” (Там само, с. 596). Консолідуючим чинником народу є фольклор, це і продукт народної творчості, і основа його самосвідомості, вираженої у творах представників народу. В українського народу це Ф. Прокопович, Т. Г. Шевченко, М. В. Гоголь, І. С. Нечуй-Левицький, Леся Українка... Природу вони зображають не просто як середовище життя, а як рівну людині істоту. “Людина бачить у природі спільне із собою” (Світ…, 2012, с. 16). У художніх образах виявляється “архетип існування народу”, він дає себе знати “до сьогоднішнього дня”[5]. “В дусі історичної психології народ є тим, що він знає про себе зі своєї історії, як він усвідомлює свій сучасний стан і з якими сподіваннями він дивиться в майбутнє” (Роменець, 1995а, с. 30). Історична доля народу, його характер, світогляд, мова, мораль, звичаї визначають історичну стратегію дії. У цьому процесі відбувається взаємозбагачення й експансія культур. Поряд з позитивними з’являються негативні наслідки.

Унаслідок “механізму проекції” ідея “зла” переноситься на інші народи; наслідком “механізму уніфікації” стає ліквідація “світоглядного плюралізму”. Експансію культури здійснює “вихідний народ”, так виникають світові імперії. Передовсім у поневолених народів викристалізовується

---

[5] У іншому місці В. А. Роменець говорить про “вчинковий архетип культури”, про те, що за ним криється відношення “посейбічне – потойбічне”. Стародавній Єгипет поневолений потойбічним світом і кладе усі свої сили для побудови “вічних паль буття” – пірамід. Стародавня Греція теж віддає данину потойбічному: загиблі будь-що мають бути похованими. Християнство знаходить “палі буття” в душі людини, середньовіччя на цьому зосереджується, а Відродження відкриває цінності вже в самій людині, перевага віддається посейбічному. Епоха Бароко наголошує на важливості чуттєвого світу, але смисл і велич людського існування вбачає у потойбічній сутності. Цінністю Просвітництва, попри “войовничий атеїзм”, є ідея Бога. Атеїстична тенденція переходить у XIX століття й приносить з собою орієнтацію на матеріальні цінності. XX століття доводить цю тенденцію до абсурду. Місце Бога займає людина й наділяє себе абсолютною владою над усім. Знову постають одвічні питання буття людей… “*Головне протиріччя історії* – у прагненні людини розв’язати проблему взаємовідношення трансцендентального і феноменального, потойбічного і посейбічного – залишається і вирішуваним, і не вирішуваним” (Роменець, 1995а, с. 620).

вселюдське. “Люди шукають і прагнуть єдиного Бога й через це прагнення більше наголошують на тому, що їх поєднує, а не на тому, що їх роз’єднує <...>. Протиборству народів протиставлено ідеальну сферу, в якій багатства вистачить усім” (Там само, с. 27). Феноменом історичної психології народів є культ особи. Це і “опора буття” народу і “дивне дзеркало”, в якому він бачить себе. Тому з часом начебто опам’ятовується, здійснює “перепоховання” розвінчаної особи, як це мало місце у випадку з Й. В. Сталіним. Народ підносить власну гідність, проте від культу особи не відгороджується. “ХХ століття набуло у цьому сенсі *демонічного* характеру: здавалось, ніби культові особи самі рухають людську історію” (Роменець, Маноха, 1998, с. 65).

Для пояснення історичної психології можна було б взяти на озброєння ідею “втечі від свободи” Е. Фромма, проте людина втікає не від свободи, а від ситуації. “Людина, яка має свободу, буде стояти на смерть і ніколи її не віддасть. Але тут мова йде про істинну свободу, її належне усвідомлення, пов’язане з трагічним переживанням гідності людини, яка осягла всезагальне і зуміла виразити його в неповторній, унікальній, оригінальній формі” (Там само, с. 72). Відтак потрібно звернутися до “безсмертної опори буття”, яка “у продуктах діяльності, в іншій людській істоті, більш точно – *в сукупному людському існуванні, в історичному русі людства*” (Там само, с. 54).

Людство прагне до єдності й має два шляхи – або уніфікація, або поступ до “унікального і разом з тим усезагального буття”. У цих же напрямах пролягає історія психічного – історія людства. У ХХ столітті перший шлях є засадничим, він наскрізь проймає людську свідомість й виражається у всіх формах ідеології – від мистецтва до філософії. Людина прагне досягти “монолітності в ідеях”, натомість настає “тотальність мислення і поведінки”. Соціально-економічні формації цього століття – соціалізм і капіталізм – форми монолітності: “У першому випадку – ідеалізм (рух від ідеології до поведінки), у другому – матеріалізм (рух від виробництва до ідеології)” (Там само, с. 55). Ідеологія тут “є певною

формою життя, його змістом, навіть самим життям". Марксистська ідеологія, яка перемагає на теренах колишньої імперії, перешкоджає пошукам людиною вселюдського як субстанційного[6]. Суперечність між приватною і суспільною власністю, яку вона намагається вирішити, – проблема не тільки економіки, а й психології. Людина прагне "зробити світ своїм", перебуває у гонитві за примарним, не здогадуючись, що її гідність – у самому світі, "адже увесь світ є ідейною, психологічною властивістю особистості".

На часі "принцип взаємної творчої доповнюваності матеріального та ідеального у тлумаченні людського єства", котрий "указуватиме на своєрідність зв'язку цих двох засадових аспектів, або рівнів, людського життя як індивідуального, так і соціального. Саме така творча доповнюваність і забезпечує повноту людського існування без будь-якого обмеження виявів життєдіяльності, адже кожен із них є невід'ємним атрибутом людської істоти. Такий підхід до історичної психології та історії психології дає можливість чітко зрозуміти особливості різних форм історичної діяльності людини, а також необхідність появи того або іншого психологічного вчення" (Там само, с. 33–34).

У вченні З. Фройда виразно лунає "комплекс провини" XX століття. Це – вияв "безпорадності людини перед стихією суспільного життя, яке вона творила несвідомо" (Роменець, Маноха, 1998, с. 69). У психології постають "антигуманістичні" спрямування: бігевіоризм, ґештальтпсихологія, рефлексологія, реактологія. Поява гуманістичної психології з її ідеями людського самовизначення та самоздійснення не рятує становища. Самовизначення може бути "катастрофічно злочинним", а ідея самоздійснення "досить абстрактна. В ній абсолютизується окремо взята

[6] На відміну від психологів-марксистів, якими були Л. С. Виготський і О. М. Леонтьєв і якими залишаються їхні послідовники (див.: М'ясоїд, 2021), В. А. Роменець бачить усі недоліки психології, котра зосереджується на матеріальній стороні людського життя; він повертає її лицем до ідеального, духовного, історичного, стверджуючи, що психічне як ідеальне має власну цінність, власний сенс, є реальною силою історії людства й самою історією. *У цьому полягає пафос теорії В. А. Роменця, пафос усіх його творчих пошуків*.

особистість у відриві від її соціальної природи. Терміни «самоздійснення», «самореалізації» мають преформістський відтінок і вказують на розгортання вже наявного змісту" (Там само, с. 736). Людина діє в ім'я великих, проте духовно відчужених цілей, політизується, позначає свій шлях війнами, голодоморами...

Феноменом психології XX століття є науково-технічний прогрес і розбудова великих міст, та водночас нищаться пам'ятки культури... Людина діє задля власної вигоди, могутні технології, які виробляє, скеровуються проти природи, вона "не залишає нічого недоторканого в самій Природі й гине разом з нею" (Роменець, 1995а, с. 601). Те, що відбувається, відбувалося й раніше, це "канон історичної поведінки", виражений образом Великого Інквізитора, проте саме у XX столітті питання життя і смерті доходить крайньої межі, здається, начебто людина "готує себе до космічної катастрофи".

Психологія XX століття – психологія дії, та дія "сліпа". Сподівання на післядію, але ж "всі шпарки перекрито в душі так, що немає можливості для усвідомлення провини. Вона не може проникнути в людину й закрутити моральну спіраль, а якщо ця мораль і закрутиться, то покаже лише безвихідь моральних відносин і зведе їх до відносин базарних. Це показують головні повороти історії XIX і XX ст." (Там само, с. 602). *Повороти історії XXI століття показують те ж саме*.

Роль післядії непересічна: "Так постає предмет психології в культурологічному підході <...> Ставиться завершальний акцент у формуванні психічних феноменів і розкривається дійсне багатство людських духовних сил. Післядія постає також феноменом історичної психології" (Там само, с. 600). Має постати психологія переображення, котра вбирає в себе "не тільки духовну ситуацію, а й мотивацію, дію, післядію, включаючи *суспільні канони поведінки*" (Роменець, Маноха, 1998, с. 60). Передумови є: кожна епоха усвідомлює себе через теорії психології. Серед них теорія вчинку, долаючи "песимістичну" фазу, прямує до "оптимістичної", якою є

канонічна психологія. Епоха піднімається до “найвищого світоглядного рівня”. Канонічна психологія повертає психологічній науці справжній гуманістичний зміст, водночас висвітлює її “культурно-історичну місію” – нагадувати людині про відповідальність за зроблене і не зроблене, за скоєне і згаяне.

Стає очевидною відстань, яка відділяє теорію вчинку В. А. Роменця від культурно-історичної психології у версії Л. С. Виготського, його учнів та послідовників (див.: М’ясоїд, 2021). *Дослідження об’єктивованої в продуктах культури людства історія психології, де теорія вчинку постає як культурологічний, наповнений принципом взаємної творчої доповнюваності матеріального та ідеального у тлумаченні людського єства, підхід, перетворюється на дослідження історичної психології, де теорія вчинку є способом її пояснення. Культурно-історична психологія набуває свого справжнього змісту.*

Словами про те, епоха усвідомлю себе через теорію психологію і що його власна теорія, долаючи песимістичну, прямує до оптимістичної фази, В.А. Роменець говорять: мета наступних кроків – показати, що людина не приречена страждати, що є можливість вийти на шлях переображення.

В. А. Роменець: людина – вчинок – світ. “Ідея вчинку імпліцитно міститься у всесвітній психології, в її історичному русі” (Роменець, 1993, с. 4). У логічній структурі вчинку ситуація показує залежність вчинку від значень, яким людина наділяє світ; мотивація свідчить про здатність людини здійснювати вибір, перетворювати незалежне в залежне й підніматися над ситуацією; дія є реалізацією відношення між метою і засобами її досягнення, перетворенням реальності з виходом людини в царину моральних відношень; післядія постає рефлексією й початком нового витка взаємин людини зі світом. “*Діалектичний перехід людини і світу – ось що таке вчинок*. У такому випадку він виступає центральною категорією, і з нього слід розпочинати і ним слід завершувати *систему психології*” (Там само, с. 150). *Категорія*

вчинку – інструмент осягнення вченим сутності і призначення психічного у світі.

“Принципово правильними” є ідеї С. Л. Рубінштейна про світ як сукупність людей, речей і явищ, співвіднесених із людьми, про безпосередню присутність психічного у світі, про людину як “дзеркало Всесвіту”. Це спосіб онтологізації психічного, бачення його реальним феноменом людського буття. “Все слід розуміти через спосіб існування людини, тобто через людський зріз як дзеркало Всесвіту” (Там само, с. 146). Перехід від одного зрізу до іншого – перехід гносеологічного в онтологічне і навпаки. Своєрідність психічного не у відображенні, а в “упредметненні” світу, безперервному наближенні до об’єктивності. Сприймання – не образ речі, а річ у тому вигляді, в якому вона дається людині; свідомість – спосіб людського буття “у самому Всесвіті” й бачення світу “зсередини”. “Психічне постає образом буття, його зрізом, що уможливлює самопізнання світу через живу істоту <…>. У цілому вся психіка становить своєрідний *спосіб самовідображення* світу” (Роменец, 1995а, с. 595; Роменець, Маноха, 1998, с. 147). *Світ в людині бачить себе*.

Людина намагається злитися із безконечним змістом Всесвіту й утілити у ньому свою індивідуальність. Постають суперечності між макро- і мікросвітом. У філософії це проблеми відношення матерії і свідомості, безконечного і конечного, абстрактного і конкретного, тіла й душі, сутності і явища, форми і змісту, свободи й необхідності… Суперечності не знаходять вирішення, філософія не бере до уваги, що немає окремих сутностей, а є вчинок – взаємоперехід людини і світу, намагання людини подолати невідповідність ідеального матеріальному, суб’єктивного об’єктивному. Світ – неосвоєне, до якого, переступаючи власні межі, спрямовується свідомість. “Це можна розглядати як духовне становлення самої людини, як саморозкриття «великого світу», як всезагальний вчинок, відносно якого і людина, і сам «великий світ» виявляються… залежними феноменами” (Роменець, Маноха, 1998, с. 728). Світ сягає в просторову й часову

безконечність, вчинок відкриває його людині, котра, надає йому визначеності, показує її місце у світі[7]. *Усе, що стосується буття людини у світі, є вчинковим процесом і його результатом*.

Антагонізм між світами виражається в пристрасті, потягах, творчому неспокої. Людина здійснює пізнавальні і практичні дії, та освоєне одразу ж вказує на неосвоєне. Настає усвідомлення, що це стан несвободи, у філософії лунають ідеї "втечі від свободи" (Е. Фромм), "покинутості і страху" (К. Ясперс), але ж людина на перших етапах своєї історії не випадково будує піраміди, на наступних створює нові технології, включається в нові форми комунікації, долаючи таким чином природні обмеження й намагаючись знайти опертя в матеріальному світі. Насамперед це "опора в іншому", індивідуальне поєднується з соціальним. "*Самоствердження через комунікацію* – ось завершальна формула, в якій може бути виражений загальний смисл учинку в єдності його індивідуального і соціального моментів" (Там само, с. 736). *Зосередження людини на самій собі веде до "трагедійної самотності"*.

Усувається поділ світу на поцейбічне і потойбічне, ноумен і феномен. Ноумен – поцейбічне, світ у його багатоманітті, де людина заявляє про себе і гуманізмом, і жорстокістю, і альтруїзмом, і егоїзмом, і любов'ю, і ненавистю… Водночас "великими феноменологічними сходами" піднімається до визнання права на самобутність інших суб'єктивностей, до усвідомлення, що моральність – необхідна умова існування і людини, і світу. Вчинок є вихідною ланкою і рушієм цього процесу. Макро- і мікросвіт, неосвоєне і освоєне, усе, що вважається протилежними сутностями, –

---

[7] Зв'язок між "великим" і "малим" світами В. А. Роменець пропонує уявити у вигляді кулі. Це "символ структурної і змістовної безконечності об'єктивного світу", де людина – "особистісний зріз" цієї кулі, а стосунки між людьми – розрізи кулі, що перетинаються в її осі. Людина прагне "перетворити особистісний зріз" у шар безконечного буття й здійснює вчинок, світ входить у людину як її визначеність. Людина намагається поєднатися зі світом, утіливши у ньому свою індивідуальність. "Індивідна обмеженість людського існування примушує його до екзистенціального розширення – охопити, включити в свою орбіту інші існування" (Роменець, Маноха, 1998, с. 728, 734).

абстракції, котрі не показують необхідність вчинку. Він корінитися в "в іманентній суперечливості буття". Поступального руху вчинку надають ситуація і мотивація. *Дія і післядія показують, як саме він здійснюється*.

У ситуації відбувається "розкопування ноумена у глибину", феномени постають значеннями, та людину вабить не феномен, а те, що криється за ним. Створюється "ситуативна напруга", на зміну одним значенням приходять інші, та рух до ноумена не припиняється. Світ в цілому складається із ситуаційних відношень, де виявляється "буттєвий драматизм". Суперечності між феноменом і ноуменом загострюються, ситуація переходить у мотивацією. Її форми різні, у кожної – свій вектор, людина потрапляє в стан "боротьби мотивів", з якого виходить за участі емоцій та свідомості. Коли перевагу отримує якийсь мотив – це вже дія, де зникає і ситуація, і мотивація. Дедалі більше виявляється об'єктивність дії: предмет, на який вона спрямовується диференціюється й стає засобом досягнення мети. З відношенням "мета – засіб" випливає характер вчинку. Засіб перебуває в царині міжлюдських взаємин, вчинок постає моральною дією. Встановлюється нове ситуаційне відношення, "здійснилась подія в людській психіці. У вчинковій спіралі виник своєрідний *канон поведінки*. Вчинкове коло завершене" (Там само, с. 733). За дією слідує післядія. *Вчинок триває перманентно*.

Найважливішим визначенням вчинку є комунікація: виникає соціальна спільність і "єднання всередині неї". Злочинні форми комунікації – аж до знищення того, хто протистоїть єднанню в межах якоїсь спільності, висвітлюють аморальний, позбавлений справжньої соціальності смисл вчинку. Такими ж аморальними є такі форми комунікації як авторитарність, конформізм, дестуктивізм. Смисл вчинку визначається його творчим характером: людина змістовно взаємодіє зі світом, освоює його й утверджує себе в освоєному. Творчість – учинкового характеру комунікація й водночас об'єктивація сутнісних сил людини; це безпосереднє вираження комунікації у вигляді різновидів людської, сутність якої полягає у розширені впливу

людина на предмети і події оточуючого світу. *“Розгортається безконечна гама моральності або аморальності”*.

Вчинок залежить від ідеології та науково-технічного прогресу: перша формує настановлення на певні відносини між людьми й зумовлює характер вчинку, другий визначає те, як саме він здійснюється. І та, і інша сприяють освоєнню людиною світу й можуть мати антигуманну спрямованість. Так відбувається, коли інші люди стають знаряддям досягнення абстрактної мети й коли науково-технічний прогрес несе в собі загрозу людському існуванню. Комунікація втрачає “життєвість”, вчинок – сенс, котрий у пошуку людиною адекватних засобів самоствердження, домаганні статусу неповторної індивідуальності.

Учинок – спосіб укорінення людини в світ, де людина – суб’єкт, що перебуває у полі об’єктивних, історичних залежностей[8]. Світ наповнюється присутністю людини й набуває власне людської форми існування. Образ світу утілюється у оригінальному продукті, відображає рівень її історичного і онтогенетичного становлення, перебуває, як і сама людина, у стані перманентних змін. Предметне-практичне, естетичне, етичне, філософське, наукове пізнання – форми культури як історичного руху людини до самої себе. Це процес вчинку. *Людина перебуває в учинку так само, як перебуває у ньому світ*.

Найважливіша проблема світу – “створення цінностей, їх розподіл на основа визнання екзистенціальної тотожності безлічі особистісних світів. Це

---

[8] В. О. Татенко, посилаючись на наявне у В. А. Роменця поняття *суб’єкт* говорить про “суб’єкта вчинку”, з властивою йому “принциповою неможливістю вчиняти під впливом зовнішніх стимулів” (Татенко, 2006, с. 344). Протилежним чином прочитує тексти вченого Т. М. Татенко: “Для нього (В. А. Роменця – *П. М.*) моральність, духовність формуються виключно під впливом зовні. Які впливи, така й людина” (Титаренко, 2006, с. 45). Насправді В. А. Роменець мислить про “вияв суб’єкта”, де суб’єкт постає “у його у його дієвості – ситуативній, мотиваційній, суто дійовій, а також післядійовій” (Роменець, 1995г, с. 10). *Предметом теорії вчинку В. А. Роменця є вчинок суб’єкта, а не не суб’єкт вчинку; згідно теорії*, *психічне – невід’ємний момент вчинкового способу буття людини у світі, де виявляє характерну своєрідність*. Випадки спотворень ідей вченого – непоодинокі (див.: М’ясоїд, 2019).

найбільше диво – «відкритий» єдиний світ для всіх людей як поле їхньої суспільної діяльності. Вони вийшли з матеріального світу в особистісний, відчули необхідність об'єднання на основі єдиного світу, в якому вони опинилися. Це – найвеличніший факт <…>. Це відкритий світ, одне небо, справжній монізм як результат злиття, накладання, єднання безлічі «мікросвітів»" (Там само, с. 734–735). Психології належить розповісти "про великий монізм Всесвіту"; схарактеризувати людину як особистість, котра "сама себе відкриває"; долучити її до скарбів культури; донести світоглядні орієнтири дійсного переображення, які не в "суб'єктивній ізольованості", а в унікальності єдності об'єктивного і суб'єктивного, універсального і унікального.

Предмет культурно-історичної психології В. А. Роменця – відношення "людина – вчинок – світ". Предмет культурно-історичної психології у версії Л. С. Виготського, його учнів та послідовників – відношення "зовнішнє – опосередковування – внутрішнє" (див.: М'ясоїд, 2021). *Людина і її психічне постають у всезагальній і суттєво обмеженій системах координат. У першому випадку вона характеризується з огляду на спосіб взаємин зі світом, у другому – з огляду на процеси, котрі пов'язують з соціальною дійсністю. Принципово різною є категоріальна рамка мислення у психології – принципово різними є теорії психічного.*

В. А. Роменець: життя людини і філософія минущого. Життя вимірюється психологічним часом, фіксується плинність подій. Це не тривалість, а наповнюваність, що визначає переживання людини як свідчення її "перебування у світі". Подія реальна, та коли стає елементом досвіду – це вже ідеальне явище. Реальне суперечливо поєднується з ідеальним у миті життя. Переживання миті – функція минулого і майбутнього, воно тим яскравіше, чим більше мить наповнена подіями. "Основне зосередження, у якому переживається і виражається життя, у якому можна побачити дійсну пружину його розгортання у часі, є *вчинок*, і

передовсім вчинкові форми розв'язання суперечностей" (Роменец, 2003, с. 70).

Мета вступає в суперечність з засобами її досягнення, уточнюється, змінюється, стає метою життя. Це вчинок, що триває перманентно, так людина розв'язує життєву задачу і здійснює своє призначення. Водночас долає свій егоцентризм у поступі "до вищої форми суб'єктивності, до осягнення її як світового зрізу, монади, мікрокосмосу. Від дитинства до дорослості простягнувся послідовний шлях взаємопереходу центрації і децентрації" (Там само, с. 75–76). Свої дії вона узгоджує з діями інших людей, дивиться на світ через призму власної позиції, будує ідеальні моделі світу. Метаморфози, що з ними відбуваються, – метаморфози життєвого шляху. Змінюються ціннісні орієнтації людини, створюються підстави для здійснення вчинку – її духовного зростання. Коли потрапляє у ситуації, що перешкоджають руху життя, або, старіючи, інволюціонізує, спостерігається повернення до колишніх форм поведінки. Проте минуле не щезає.

У дитинстві й підлітковому віці ціннісні орієнтації існують на основі бажань та потягів, у юнацькому віці формуються "абсолютні", в зрілості, коли всезагальне постає у зв'язках із унікальним, – "реальні" цінності. Цінність унікального істотно зростає на етапі мудрості. "Людина стає в центр світу як його точка відліку і тому людське буття визнає найвищою цінністю. Це відповідає структурі вчинку, який розкривається на життєвому шляху при зміщенні акцентів із ситуації на мотивацію і далі на конкретну діяльність, спрямовану на індивідуальний предметний світ у неповторності і мінливості його рис" (Там само, с. 83). Повноти переживання буття людина досягає у творчій діяльності, тоді розуміє іншу людину, долає однобічність свого характеру, виявляє універсальну обдарованість, котра у самопізнанні і самовизначенні.

Справжні цінності життя розкриваються з огляду на "суворий критерій" – смерть. Зникають дитячі запитання, юнацькі пошуки ідеалу, частково втрачається досвід, натомість усвідомлюється, що потрібно жити

вільно – для збереження творчого потенціалу, реалізації замислів, розширення горизонтів свого існування. Трагізм життя не у факті смерті, а у недосягненні його вичерпаності. Переживання страху смерті є свідченням справжньої цінності життя. “Глибинний мотив життя і смерті: самопізнання і самовизначення людини через творчість смислу життя – вищої форми самопізнання й самоздійснення світу” (Там само, с. 190). Смисл життя і всезагальний смисл буття поєднуються в спрямованості діяльності людини на служіння добру, творення цінностей, пізнання… Її неповторність – інструмент осягнення вселюдського. “Людина перебуває у світі, породжується цим світом, а через людину світ приходить до пізнання самого себе” (Там само, с. 189).

Життя – справжній предмет психології, адже це психічні явища, від найпростіших до найскладніших. Спочатку це стани, зміна яких відбувається несвідомо, зрештою – усвідомлені переживання. “Дві стихії – свідома й несвідома – стикаються між собою, вносять сум’яття одна в одну, і людина помічає своє перебування у світі” (Роменець, Маноха, 1998, с. 607). Характер і особистість формуються під час розв’язування суперечностей між прагненнями і можливістю їхньої реалізації. Людина усвідомлює, що існує об’єктивний смисл подій і що він стосується її самої. Згодом, через “діяльні взаємопереходи зі світом”, їй відкривається особистісний смисл перебування у світі. У цьому русі народжується страх перед плином життя. Страху протистоїть любов. “На прикладі юнацької любові можна зробити психологічне визначення *смислу життя*. Це всеохоплююча жага, пристрасть, поза якою життя не мислиться” (Там само, с. 608). Життя без смислу неможливе, втрату смислу глибокого переживається, людина шукає новий смисл, він фіксується у характері й визначає її спрямованість. У зрілому віці вона здатна створювати ідеальну форму смислу, усвідомлюючи, необхідність духовного єднання з іншими людьми. Це “Верховний смисл життя, пошуки якого вимагають “величезної творчої продуктивності” і “самопізнавального процесу”. Коли для ідеального залишається мало місця,

вступає в силу “психологія смерті”, утім “мудра людина думає про життя, а не про смерть”. Тоді немає страху смерті.

Самопізнавальний процес – відображення себе в іншому й іншого в собі. Це шлях від пізнання себе як відмінного від інших до усвідомлення свого місця у світі “через рефлексію самосвідомості, індивідуалізацію, центрацію. Стає можливим бачити “не тільки самого себе, а й вселюдське”. Вселюдське – можливість для окремої людини бути всім, це і мета, і засіб творчості як пізнання так і самопізнання та самотворення. Розум тут допомагає мало. “Смисл життя включає в себе несповідуване, і саме тому людина живе. Їй конче потрібна ірраціональність, адже вона наповнює душу почуттям піднесеного” (Там само, с. 623). Вчинком вона намагається осягнути безмежність буття і залишається “вічно заінтригованою”.

Пошуки смислу життя як існуючого потребують руху від феномена до ноумена. Людина потрапляє в царину невизначеності, губиться, відчуває страх смерті. Це поклик танатос, йому протистоїть лібідо. Лібідо – прагнення пізнати феномен, за танатосом криється ноумен. Одне постає поряд з іншим. “Ця єдність любові і смерті як єдність визначеності та невизначеності є вихідним предметом філософії, психології, мистецтва, художньої літератури та будь-якого іншого відображення світу” (Там само, с. 744). Людина “хапається” за визначеність щоб подолати “одиноцтво” й відчути себе “опертою на щось”. Найпершим опертям стає інша людина, для цього вона спочатку ототожнює себе з нею, а потім її поневолює. “Казка про рибалку і рибку” це ілюструє: стара прагне підкорити собі світ, знищує його самостійність й втрачає опору, тобто поневолюється. Звідси відчуття провини стосовно поневоленого, а потім і стосовно себе. Це шлях спокути, та за ним знову ототожнення і поневолення. Утворюється “порочне коло моралі”, що переживається як совість. Виходу немає, за одним феноменом моралі слідує інший.

У межах кола моралі постає ідея справедливості – міра співвідношення злочину і покарання, проте “жодне покарання не є адекватним злочину, тому

ніякі покарання не викорінюють злочинів, оскільки є необхідною ланкою в розвитку кола провини" (Там само, с. 747). До цього ж кола належить каяття, це стан між провиною і спокутою. Людина намагається відторгнути від себе зміст провини, та лишень глибше ним переймається. Це шлях до до ноумена, але ж бути водночас у ноумені й феномені неможливо. "Людина стихійно, несвідомо руйнує світ, щоб побачити його ноумен" (Роменець, 1993, с. 133). Убивство – крок у цьому напрямі, одначе очікуваного результату він не приносить. Розірвати коло провини покликане милосердя, це перехід до кола любові, а далі – до кола доброчинності. Той, хто чинить добро іншій людині, обмежує її здатність діяти самостійно, тому зворотною стороною доброчинності є зло. Людина усвідомлює власну неміч і мститься за доброчинність. Суспільство розбещує тих, кому дає славу і матеріальні переваги, особистість як така гине. Зовсім іншою стосовно доброчинності є благодать: людина жертвує собою, щоб примирити протилежності, які роз'єднують людей. Це діє як катарсис і на якийсь час витверезує учасників моральних відносин. У цьому ж полягає смисл творчості, де кожен акт – "очищувальна жертва як об'єктивація". У колах моралі криються витоки творчого ставлення людини до світу.

Моральне продовжується в естетичному, і не менш суперечливо. У чудесному усе змішується з усім, вектор з'являється у піднесеному, піднесене втілюється у чуттєвому, це знаходить відображення у живопису, де "зосереджена вся філософія людства". Чудесне і піднесене говорять про унікальний й, водночас, універсальний характер естетичного. "Кожне унікальне стискає в собі універсальне до єдиного образу і відтак включає в себе весь світ. Таким є достеменний смисл достеменного художнього образу" (Роменець, Маноха, 1998, с. 753). В одиничному належить осягнути все, однак цього не відбувається: герой твору зазвичай гине. Це ідея фатуму. Герой отримує покарання без вини: світ перевищує можливості окремої людини. "Життя тому є необхідно *трагічним*. Співвідношення універсальності та унікальності виступає тому як людська трагедія і

оформлюється у відповідній трагедійній формі" (Там само, с. 754). Комедія начебто заперечує трагедію, насправді вона ще трагічніша за трагедію, де із загибеллю героя закінчуються його страждання. Виявляється "трагізм людської нездійсненності".

Людина прагне здійсненності й вдається до наукового пізнання дійсності. Для цього абстраговується від реальності, а потім намагається відтворити те, що втратила в абстракції. Створюються моделі світу, його "зрізи", здійснюється антиципація, змінюються принципи композиції, та конечне вказує на безконечне, так розпадаються одні і з'являються інші ґештальти. Типізація дозволяє робити узагальнення на підставі індивідуальних особливостей предметів, але нічого про них не повідомляє й стимулює пошуки того, що було втрачено в абстракції. Наукове мислення скуте ідеєю причинно-наслідкових зв'язків й породжує редукціонізм. "Наука шукає те, що повторюється, щоб зафіксувати закономірність, але все відходить від повтору і отримує приріст у вигляді якості, якої не було у вихідних компонентах" (Там само, с. 757). Про творчість не можна мислити суто науково, це спосіб з'ясування людиною своїх взаємин зі світом, джерела якого – у глибинах її буття. Всезагальне постає проекціями, індивідуальне зникає, смисл життя не знаходиться. Вочевидь тому, що це рух у триваючому… *Є* і *минає.* Таким чином постає філософія минущого*"* (Там само, с. 761).

За будь-якого кроку людина потрапляє в ситуацію невизначеності. За феноменом криється ноумен, породжується ситуативна конфліктність, виникає мотиваційне прагнення до дії… Субстанція тепер знає себе як "Qual, мучіння, яке прагне прояснення, щоб позбутися неясності". Архетип – не історичне несвідоме (К. Г. Юнг), "суть архетипу полягає в його трансформації в тип, без чого субстанція не могла б «сама себе бачити»" (Там само, с. 723). Несвідоме виявляється через свідоме, "видимий світ" стає "символічним вираженням субстанції", її зрізом, саморозкриттям, самопізнанням. Відбувається катарсис – очищення від Qual, одначе повного

очищення не настає, Qual “бажає повернутися до себе”. Постає архетип мотивації, виникає ціль, процес досягнення якої є переходом несвідомого у свідоме. Далі заявляє про себе архетип дії, котрий виливається у дію, щоб у ній зникнути, та цього не стається. З’являється архетип післядії. “Спершу тут виступає *самоспоглядання матерії*, вона *знає себе як таку, що себе споглядає* <...>. Це тут постають одні й ті ж очі, якими Бог дивиться на світ, а світ на Бога” (Там само, с. 725)[9]. Змінюються позиції бачення, світ виступає у нових формах самоспоглядання. Та “смуток по первісній батьківщині” не дає спокою. Це Qual, а далі – екстаз, злиття післядії з основою буття, і еманація, вивільнення творчої енергії. Qual виражає собою конечне і безконечне, є зрізом всезагального й окремого, містить у собі і феномен, і ноумен. “Точка, в якій все це поєднується, є людина. Вона виступає *живим храмом Бога живого*. Перетин феномена і ноумена – це і є людська природа” (Там само, с. 725–726). Основа всього – “правчинок як *архетип*, як форма *Qual*, що стає живим суперечливим людським учинком з його драматично розвиненими ситуацією, мотивами, дією та післядією” (Там само).

Філософія минущого охоплює всю систему психологічних знань, дає поглиблену інтерпретацію вчинку, характеризує його як минущий – універсальний і унікальний у кожній своїй миті акт, показує, що минуще народжується із лона абсолютного, тобто буття, освітлює подію й створює рух у триваючому, нагадує: ідею саморозкриття світу можна зрозуміти через аналіз відношення “вихідне буття – триваюче – минуще”. Триваюче тут – “книга” з математики, фізики, психології, філософії тощо, вона написана усіма мовами світу й не має ні початку, ані кінця, у ній записані всі історії світу, легенди, казки, вся історія культури. Принцип організації потребує вихідної точки зору, “аби читати цю книгу”. Рух точки зору створює

[9] Г. С. Сковорода висловлює цю ідею словами: “Господь бачить людину тими самими очима, якими людина бачить Господа”, В. А. Роменець їх часто повторює (Роменець, 1990, с. 285; Роменець, 1993, с. 479; Роменець, Маноха, с. 782, 898). *Ідею великого українського мислителя продовжує великий український психолог.*

“множину світів”, триваюче переповнюється внутрішнім напруженням, звідси поява свідомості. Потрібен “стрибок”, щоб порівнювати позиції, тому свідомість одночасно і неперервна, і дискретна. Завелика дистанція між позиціями – підстава несвідомого, зміна позицій викликає антиципацію – передумову пізнавальної діяльності людини. Стає зрозумілим відношення між онтологією та гносеологією. Людина конденсує у собі величезну кількість позицій і щоб виразити свою індивідуальність вдається до акту пізнання. Динаміку позицій уміщує в собі вчинок. Це провідна ланка психічного, позиція і акт єднання людини зі світом. “Кожна позиція відкриває можливість бачити світ, і світ стає видимим. У цьому світі можна, наприклад, визначити психічне як співвідношення позицій. Відтак і можливість нової психології” (Там само, с. 770).

“Тільки минуще наділяється красою. Тільки у минущому виправдовується добро. Тільки у минущому світиться істина <...>. Лише можливість втрати вказує на істинну цінність предмета. Всезагальна історія, історія окремих дисциплін має нетлінну красу минущого. Це краса є своєрідною, неповторною, незворотною. І кожне покоління починає спочатку, створюючи свою історію. І кожний є те, що він має в минущому – тимчасовому вираженні абсолютного. *Історичність* є найважливіша, центральна сторона минущого. Зрозуміти себе – увійти у минуще” (Там само, с. 762–763).

В. А. Роменець осмислює феномени життя і смерті, характеризує періоди життєвого шляху людини, досліджує кола моралі, в які вона потрапляє, формулює позиції філософії минущого, стоїть на порозі нових кроків. В культурно-історичній психології у версії Л. С. Виготського та його учнів є лише тема періодів й це усього лиш психічного розвитку у дитячому віці (див.: Выготский, 1984; Эльконин, 1989). *Вкотре стає очевидним зовсім різний масштаб мислення у психології й відсутність підстав для порівняння.*

“Нова психологія”, про яку говорить Володимир Андрійович, це теорія вчинку, збагачена філософією минущого, і ідея єдності індивідуального й

універсального як канону психічного. У цьому полягає сенс його наступних кроків.

В. А. Роменець: психософія вчинку. Одні люди керуються "зовнішньо-ситуативними", інші – "внутрішньо-ситуативними" відносинами. У першому випадку висвітлюється залежно-незалежний характер ситуації й ситуативний рівень становлення особистості. Надалі це вже мотиваційний рівень: людина потребує визнання інших й утверджує своє буття. Дійовий рівень виражається у наділндивідуальних діях. "Головний психологічний феномен полягає в тому, щоб пройти через *індивідуалізм*, подолати його і піднестися до *вселюдського* <...>. Адже справжня особистість має вміщувати в собі увесь людський світ, вміти переноситися в нього і разом з тим залишатися самим собою" (Роменець, Маноха, 1998, с. 855). Це найвищий рівень учинкового діяння: долаються ситуативні обмеження, ініціюється ситуація вчинювання, гармонійно поєднується зовнішнє і внутрішнє.

Теорії вчинку належить стати "психософією", мета якої – подолати суперечність між гносеологічним і онтологічним визначеннями вчинку, пояснити "універсальний алгоритм" руху людини до вчинку, показати, як, естатично, напружуючи усі сили, вона піднімається "сходинками буття". "Ці сходинки – дивовижний *путівник у пізнанні світу* через учинок <...>. Запрошення пройти цими сходинками буття і є психософія вчинку" (Там само, с. 721).

Предмет психософії вчинку – творчість як засіб встановлення "паритетно-сутнісних" стосунків людини зі світом; об'єкт – людина, взята онтологічно, через спосіб буття. Найперша серед онтологічних категорій – натхнення. Учинок людини як "натхненної особистості" – подія, котра охоплює злети і падіння, знахідки і втрати, сподівання і розчарування. У ній вона знаходить конструктивний зміст, переживає усю гаму ставлень до світу, виявляє неповторну природу, об'єктивує свою творчу сутність, здійснює покликання, осягає можливість відкрити для себе смисл буття. У плинності життя вона бачить неминучість смерті, та не вважає це трагедією, визнає

протилежність феномена і ноумена, приходить, зрештою, до втихомирення – смиренності, всепрощення, прийняття необхідності існуючого, що переживається як звільнення від будь-яких ситуативних обтяжень, як стан свободи. Виявляється неповторна природа особистості, здійснюється її розвиток, зреалізовується покликання. Особистість стає "достеменним суб'єктом власного життя"[10]. Ситуація над нею вже не тяжіє, мотивація отримує вектор, дія стає творчістю, в якій людина утверджує свою гідність. "Гідність особи полягає в її *самобутності*, вона сама виступає ініціатором власної діяльності, яка позначається оригінальністю. Тут головний нерв особистості" (Там само, с. 854).

Коли результат діяння особистості стає дотичним до життя суспільства, учинок набуває суспільної вагомості, а коли перевершує межі конкретного часу – культурно-історичної цінності. Конечне переходить у безконечне, буття людини набуває унікального, оригінального вираження, відтворюється його вселюдський смисл, учинок підноситься до рангу канону й засвідчує свою трансцендентність.

Автор теорії вчинку свідомий того, що має постати логічна конструкція, яка завершувала б "оптимістичну" фазу теорії обґрунтуванням нового напряму психології. Ідеї, що лунали раніше, – підґрунтя цього кроку.

В. А. Роменець: постання канонічної психології. Учинок – подія в житті людини, вона переображається, компоненти вчинку підносяться до

---

[10] В. А. Роменець говорить про людину історичну, логіка "і так, і інакше" тут не працює, інакше не було б історичної психології й філософії минущого, а був би хаос людських настановлень і дій. Тут працює "Велика Логіка Вчинку", гаслом якої є ідея єдності всезагального, універсального і індивідуального, унікального (Роменець, 1995а, с. 531–540). Як людина може стати суб'єктом власного життя, коли у протистоянні зі світом ситуація "залишається непереможною"? Тільки в межах власної свідомості. Вона намагається перетворити незалежну ситуацію на залежну, потрапляє у "порочне коло моралі" і залишається, як та стара із казки, "біля розбитого корита". Біля такого корита залишаються учні вченого, котрі виривають із логіки його міркувань думку про людину як суб'єкта власного життя і проголошуюсь її останнім словом психології (див. виноску 8). *Місце для суб'єкта у житті знаходиться, але життя триває і триває історично*.

найвищого рівня. Далі йде післядія, показує значення події й свідчить про “власну своєрідність” психічне, котра в аксіологічному наповненні усіх – індивідуальної, соціальної, історичної – площин людського буття. “Психологія, що звертає свій погляд на такі взірцеві феномени, називається *канонічною психологією* <…>. Саме канонічна психологія має вміщувати у своїй безмежній і разом з тим чіткій формі все багатство творчих пошуків у психологічній теорії загалом ” (Роменець, 1995г, с. 605; Роменець, Маноха, 1998, с. 830).

Канонічними образами наповнені теми Євангелій, вони “стосуються людської долі взагалі, її невідомого початку і невідомого кінця” й говорять про те, що людина з’являється в бутті, щоб збагнути істину. “Канонічний напрям у психології” отримує культурологічні підстави. Усвідомлюється трагізм буття: істина не відкривається, на життя чатує смерть… Збагнути таємницю життя – означає знайти зв’язок між посейбічним і потойбічним, про це – зображення Богоматері з немовлям у руках (див. рис. 4). Світ відкривається разом із появою у ньому людини, народження людини є водночас народженням світу. “Всесвіт, люблячи, творить очі і вуха, щоб пізнати себе” (Аль-Фарід). Висвітлюються два світи – “породжуючий і породжений”. Людина шукає шлях до першого, щоб збагнути другий. Це “корінний мотив” історичної поведінки: вона створює канон, через нього намагається збагнути смисл буття й створює вчення про нього – “яким воно є, яким воно має бути”. Коли вчення проголошує засновник релігії, “ідея канону постає в усій своїй чистоті”. З’являються учні, та кожен тлумачить істину по-своєму, а на канонічне запитання “Що є істина?” відповіді немає. Свідченням істини може бути чудо, воно вимагає віри, звідси переконання в справедливості вчення. Віра підносить людину над буденністю, у цьому й полягає її переображення: буденне стає для неї чудовим, а чудове – буденним.

Віруючій людині здається, що вона зрозуміла смисл свого буття, проте “розуміння є нерозумінням, а спроба порозумітися залишається непорозумінням”. Символом нерозуміння є Вавілонська вежа. Досягти

канону, який “у злагоді між людьми”, не вдається, у цьому – “найгостріший феномен людського існування”. За поверховим відкривається найглибше, “та люди його не хочуть, навіть бояться бачити”. У намаганні пізнати потойбічне вони накопичують факти, а це тільки руйнує знання про посейбічне. Проголошення істини наштовхується на супротив, замість того, щоб об’єднуватися, люди роз’єднуються. Коли визначення світу переноситься в царину ідеології, буттєві зв’язки між людьми переходять у ворожнечу. Люди роз’єднуються у поверховому, у найглибшому вони єдині. Буденна свідомість цього не знає, її поглинають пристрасті, людина заплутується у колах моралі, відповідальність покладає на “гріховність” спілкування, прагне до усамітнення й втрачає “буттєву опору”, котра в інших людях. Вона страждає від неповноти вираження, видає свої думки за ідеї вселюдського значення, намагається нав’язати їх іншим, не розуміючи, що їх об’єднує “єдність буттєвої долі”, що вселюдське є “спільним для всіх”.

Наука відокремлює дійсне від легендарного, хоча легендарне – по-справжньому реальне, а реальне – лише можливість появи легендарного. Події отримують свій смисл лише через те, що настає згодом. Психологія досліджує психічне як закономірне й залишається поза цим процесом. До психічного як унікального звертається гуманістична психологія, хоча унікальне – не менш закономірне. Потрібно здолати цю “психологію Мюнхгаузена, що сам себе піднімає за волосся”, й повернути психології її справжній предмет – людину, котра крокує історичним шляхом самопізнання і переображення. Це завдання канонічної психології, її покликання – протистояти напрямам психологічної науки у формі як сцієнтизму, так і гуманізму.

Система психологія – “діжа з обручами”, що “розсипається від фактів”. “Те, що виступає у прощілинах (а також зв’язках) між руйнуванням і побудовою психологічної системи, між *систолою* і *діастолою* психологічного знання, і є певний *канон* – рушійна сила цього знання, архітектор системи та її руйнівник” (Роменець, Маноха, 1998, с. 827). Це логічний осередок і цієї системи, і психології в цілому, йому належить увійти

в логічний осередок знання, підняти його до рівня системи, а потім подолати її як таку, що не відповідає його вимогам, через іншу, досконалішу систему. Кожна система посідає своє місце в загальному потоці знань, водночас вважається "єдино правильною" й тільки усі "разом вони виконують велику симфонію, присвячену осмисленню людського буття". Рух психології відбувається "через автономізацію теоретичних позицій, їх протиставлення для чіткого самовизначення, а далі – через їх канонізацію"[11]. Будь-яка система проходить ці стадії, висвітлюючи "великий канон", яким є вчинок.

Канонічна психологія у кожному психічному феномені відшуковує ознаки вчинкового поступу до канону. "Це вимога не теоретичної психології, а вимога життя. У *вчинковому* історико-психологічному поступі, а також у систематизації психологічних знань ідея канону є душею поступального руху. І саме вчинковий рух, зрештою, завершується каноном, який присутній у цьому вчинковому русі та є його сутністю, напругою становлення і, зрештою, метою" (Там само, с. 844). Канон "світиться" в ситуації, доводить її до повного розгортання, ситуація переходить у мотивацію, яка ідеально репрезентує реальне й спричиняє вчинкове осягнення ситуації, що продовжується у післядії. Здійснюється перехід до вищих рівнів психічного. "*Канон* – не просто ідеалізований образ психічного життя, це сама *діалектика наявного та очікуваного*, того сучасного, в якому драматично перетинаються *минуле* і *майбутнє*" (Там само, с. 845).

Неканонічна дія позбавляє світ самобутності. Це "дія-виробництво", що усього лиш безконечно формує нові потреби. Здійснюється процес з ознаками абсурду. У психології XX століття його репрезентують волюнтаризм і бігевіоризм: перший висуває ідею людини, що діє без огляду

---

[11] "Єдино правильною" система вважається ким? Вочевидь, тим, хто рухається "шляхом несамовитого відкидання суміжних напрямів знання, щоб показати власний напрям як єдино вірний" (Там само). Тоді хіба це не момент психологічного в історико-логічному? Хіба історико-логічне існує само по собі? Ні, воно виокремлюється автором системи психології, існує саме у його працях, отже, – по-різному. В. А. Роменець про це не говорить, про говорить його творчість. *Система психології канонічною є тому, що канонічним є мислення її автора*.

на світ, другий робить людину “порожньою посудиною”, яка заповнюється результатами дії. Канонізується “ідеологія дії-виробництва”, хоча це виробництво “для себе” й тільки виробництво “для інших” надає дії справжнього смислу. “Лише неповторна, унікальна індивідуальність має можливість заглибитися у внутрішню суть речей, побачити спільну основу людського існування і дати хід комунікації” (Там само, с. 835). Спільна вада “неканонічних психологій” – редукціонізм. Тоді як вийти на “повноцінно життєве”? Тільки за допомогою “феноменологічного методу” з орієнтацією на канон як “живе й рухливе у своєму сутнісному прояві”. Психічне ніколи не може бути поясненим до кінця, та все у психології людини тяжіє до канону, відкриваючи перед нею можливості самовдосконалення і переображення.

Неканонічні психології відмовляють людині у повноті існування, а саме ця ідея “*є альфою і омегою канонічної психології*” (Там само, с. 840). Наступний постулат цього напряму – положення про активність психічного. Предметний світ розгортає перед людиною свої якості, змінює “позицію психічного”, людина постає у своїй небайдужості, прагненні володіти світом. Третій постулат випливає з логічної структури канону, утвореної ланцюжком “загальне – індивідуальне – всезагальне”, й акцентує увагу на індивідуальному. Людина – індивідуальне, оригінальне в його єдності зі всезагальним як субстанціальним. “*Субстанціальна атрибуція (всезагальне)* як вищий рівень канону є найглибшим у людині. І тільки через оригінальне можна цього досягти” (Там само, с. 843). Це “найближчий інструмент” канонічного підходу. Четвертий постулат – характеристика канону як досконалого відтворення всезагального. Це не абстракція, а розуміння того, що людина “переступає” досконалий образ, щоб відчути нескінченне і переступає нескінченне, щоб у чуттєвості відчути “вище захоплення”. Канон перебуває у шерезі причинно-наслідкових залежностей. “Усе детерміновано, і будь-яка наука виходить з цього положення, якщо тільки хоче бути наукою і

встановлювати певні залежності в межах психологічних феноменів" (Там само, с. 856).

Психологія має справу з живою людина, котра, попри трагізм життя, прагне взірцевого, канонічного, завдання цієї науки – допомогти людині пізнати себе, запобігти самознищенню, вказати шлях до гідного існування.

Далеко не кожному психологу вдається логічно завершити свій творчий шлях, Володимиру Андрійовичу вдається, і повною мірою. На часі окреслити місце теорії вчинку в триваючому процесі психологічного пізнання й показати перспективи, які вона відкриває. Про це йтиметься у завершальній частині мого дослідження.

* * *

Напевно, кожен, хто намагався простежити хід міркувань В.А. Роменця, прокладений через тисячі сторінок його книг, не міг без хвилювання читати слова, якими закінчується остання: "*Історія психології* – не міркування на дозвіллі про якийсь безконечний мало визначений предмет, не школа помилок попередників, які треба знати, щоб не повторювати їх у своїх дослідженнях, а невпинна праця, котра вимагає більше наснаги й часу, ніж може їх мати окрема людина, яка, проте, відважилась увійти у своєрідну тривалу містерію самовідданих пошуків у напівтемряві, щоб, зрештою вийти до берега океану, осяяного сонячним світлом істини. Але це не істина закостенілого знання, а така, що, піднімаючи людину до нового обрію, відкриває перед нею ще більше загадок, ніж їх було до початку містеріальної феноменології" (Роменець, Маноха, 1998, с. 962).

Володимир Андрійович говорить про себе. Це його пов'язує з історією психології невпинна працею, це йому бракує часу, це він відважується увійти у містерію самовідданих пошуків й таки дістається берега "осяяного сонячним світлом істини", де відкривається сповнений нових таємниць обрій. Він говорить про психологічне пізнання і про здобутки цього процесу, які збагатив працями, що за обсягом опрацьованого матеріалу і за змістом створеної ним системи, не мають аналогів у світовій психології. Зрештою, це

звертання до нас, психологів, заклик рухатися шляхом, який сам невтомно, невпинно і самовіддано торував. Це слова вчителя, звернені до учнів, його заповіт тим, кому випало щастя, слухаючи його лекції та вчитуючись у його тексти, вчитися – щоб знайти і своє місце у надзвичайно складній царині наукової діяльності, до висот якої він піднявся.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование. *Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т.* Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. С. 291–436.

Выготский Л. С. Проблема возраста. *Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т*. Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. С. 244–268.

Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда : пер. с англ. Москва : "Гуманитарий" АГИ, 1996. 448 с.

М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 54–82.

М'ясоїд П. А. Курс загальної психології / у 2 т. : підруч. Київ : Алерта, 2011. Т. 1. 496 с.

М'ясоїд П. А. Курс загальної психології / у 2 т. : підруч. Київ : Алерта, 2013. Т. 2. 758 с.

М'ясоїд П. Психологічне пізнання як предмет історичного метатеоретичного аналізу. *Система сучасних методологій : хрестоматія в чотирьох томах* / упоряд., відп. ред., перекл. А. В. Фурман. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. Т. 3. С. 189–208.

М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання : історія, логіка, психологія. Київ : Либідь, 2016а. 560 с.

М'ясоїд П. А., Шатирко Л. О. Наукова біографія В. А. Роменця. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст.* / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. С. 17–34.

М'ясоїд П. Принцип історизму і мислення у психології. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 38–72. DOI : https://doi.org/10.35774/pis2019.03.038

М'ясоїд П. Культурно-історична психологія і творчість В. А. Роменця. Постановка проблеми. URL : http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/romencya_1621325731.pdf (дата звертання: 09.06.2021)

Роменець В. А. Людина і подвиг. Київ : Наукова думка, 1964. 40 с.

Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології. *З історії філософської думки на Україні*. Київ : Наукова думка, 1965а. С. 104–118.

Роменець В. А. Фантазія, пізнання, творчість. Київ : Наукова думка, 1965б. 152 с.

Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1971. 247 с.

Роменець В. А. Аналіз творчого процесу. *Філософська думка*. 1972. № 1. С. 52–62.

Роменець В. А. Історія психології : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1978. 439 с.

Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1983. 416 с.

Роменець В. А. Історія психології епохи Відродження : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1988. 408 с.

Роменець В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. Киев : Здоров'я, 1989а. 192 с.

Роменец В. А. Предмет и принципы историко-психологического исследования. Дисертация в форме научного доклада на соискание ученой степени доктора психологических наук. Киев, 1989б. 42 с.

Роменець В. А. Історія психології XVII століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1990. 568 с.

Роменець В. А. Історія психології епохи Просвітництва : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1993. 568 с.

Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995а. 614 с.

Роменець В. А. Історичне становлення психологічних знань. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995б. С. 94–110.

Роменець В. А. Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995в. С. 161– 193.

Роменець В. А. Післямова : Постання канонічної психології. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995г. С. 605–621.

Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології XX століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 989 с.

Світ пізнає себе через людську душу. Бесіда з академіком Володимиром Роменцем київських науковців Андрія Азархіна й Андрія Роменця. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця : зб. ст.* / упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. С. 10–17.

Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.

Титаренко Т. Система психології Володимира Роменця як вчинок самопізнання. *Психологія і суспільство*. 2006. № 2. С. 33–53.

Фрейд З. Тотем и табу / пер. с нем. *Фрейд З. "Я" и "Оно". Тр. разных лет : в 2 кн*. Тбилиси : Мерани, 1991. Кн. 1. С. 193–350.

Фрейд З. Недовольство культурой / пер. с нем. Харків : Фоліо, 2013. 224 с.

Эльконин Д. Б. Природа детства и его периодизация. *Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды*. Москва : Педагогика, 1989. С. 25–121.

Ярошевский М. Г. История психологии / 3-е изд., перераб. Москва : Мысль, 1985. 575 с.

Boring E. G. A history of experimental psychology / 2d ed. New York : Appleton-Century-Crofts, 1950. 775 p.